

kısımının itaat ettiği, bir kısmının ise inkâr ve isyan yoluna saptığı belirtilmiştir (el-Hac 22/18).

Şüphe yok ki canlı cansız, şuurlu şuursuz bütün kâinatın sahip olduğu iyilik ve güzellikler yaratıcısına râcidir. Bu gerçekten hareket eden âlimler, başkalarına yöneltilmiş bile olsa bütün övgülerin Allah'a mahsus olduğunu söylemişlerdir (Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3). Fakat tabiatdaki her şey iyi ve güzel midir, yerilecek bir nesne veya olay yok mudur? Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre yerilecek yönü bulunan her şeyin mutlaka övülecek bir yanı da vardır, onun övülecek yanı Allah'a râcidir. Yerilecek yönüne gelince aslında zemmin dayanağı yokluktur. Şu halde onun ne temeli ne de dayanağı vardır. Öyle anlaşıyor ki İbnü'l-Arabî tabiatdaki kötülüklerin sunî ve ârizî olduğunu kabul etmekte ve tabii olarak bunların Allah'a nisbetini doğru bulmamaktadır. İbnü'l-Arabî, ayrıca Allah'ın ilk peygamber Hz. Âdem'e esmâyı, son peygamber Hz. Muhammed'e de onlarla kendisini senâ etmeyi öğrettiğini ifade eder (*el-Fütûhât*, IV, 286-287). Ebû Abdullah el-Halîmî, sayılamayacak kadar çok olan ilâhî nimetlerin içinden hayat ile aklı fevkalâde önemli görmekte (*el-Minhâc*, I, 202), Abdülkâhîr el-Bağdâdî ise hamîde "övülen, gönül hoşluğuyla bağlanılan, şükredilen" anlamını verdikten sonra bu ismin müminlerle olan ilgisini şöyle belirtmektedir: Onlar hamîd olan Allah'ı rab, İslâmiyet'i din, Muhammed'i peygamber, Kâbe'yi kible, Kur'an'ı önder kabul etmiş ve bunlara gönülden bağlanmışlardır (*el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 90^b-91^a).

İnsanlar içinde de hamîd olanlar vardır. Gazzâlî'ye göre inancı, ahlâkı ve diğer davranışları övgüye lâyık olan kimse hamîd niteliğini taşır ki bu Hz. Muhammed'dir, sonra ona yaklaşan peygamberler, velîler ve âlimler gelir. Fakat hiç kimse yergiden ve eksiklikten uzak olmadığına göre mutlak mânada hamîd sadece Allah'tır (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 141).

Abdülkâhîr el-Bağdâdî'ye göre hamîd ismi "övülen" mânasına alındığı takdirde övenlerin mevcudiyetini gerektireceğinden ezeli olmaz; ancak kelimeye "öven" anlamı verilmesi halinde kelâm sıfatına râci olacağından ezeli niteliği taşır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise hamîdi zât-ı ilâhiyeye râci sübûtî sıfatlardan ve kelâm statüsü içinde mütalaa ettiği halde (*el-Emedü'l-akşâ*, vr. 58^b, 87^a) O'na hamd edceklerin bulunmadığı dönemlerde hamîd ol-

madiğini ve daha sonra bununla nitelendiğini söyler (a.g.e., vr. 94^b-95^a). Eş'arî âlimlerini bu kanaatlere sevkeden şey, onların hamd kavramını şükür mânasına almaları ve ayrıca fiilî sıfatları hâdis telakkî etmeleridir. Halbuki hamdin ağırlıklı mânası zât-ı ilâhiyyenin bütün kemal sıfatlarıyla vasıflanması yönündedir; hamîd ise bundan türeyen bir sıfat olup "kemal sıfatlarıyla nitelenen" demektir. Bu sebeple hamîd Allah'ın zâtî isimlerinden olup ezeldir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de hamîdle birlikte kullanılan beş isimden sadece biri (velî) kevnî (insanla ilgili) olup diğerleri zâtîdir (yk. bk.; ayrıca bk. ESMÂ-i HÜSNÂ). Allah'a nisbet edilen bütün isimler "esmâ-i hüsnâ" (en güzel isimler) diye nitelendirildiğine göre hepsi hamîdi pekiştirmekte ve açıklamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hmd" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hmd" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külüyyât*, s. 356; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hamd", "senâ", "şükür" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hmd" md.; Tirmizî, "Da'avât", 82; Zec-câc, *Tefsiru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 55; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970, s. 3; a.m.f., *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 374^b, 789^a; Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984 → Dimaşk, ts. (Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye), s. 78; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 202; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 54; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 141; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî* (nşr. Abdülhamîd Mahmûd – Süleyman Dünyâ), Kahire, ts. (ed-Dârü'l-Misriyye), XX/2, s. 215-216; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 90^b-91^a; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 58^b, 87^a, 93^b-95^a; Fahreddin er-Râzî, *Levâmî'u'l-beyyinât*, s. 302-303; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, Kahire, ts. (Mektebtü's-Sekâfeti'd-dîniyye), IV, 286-287.

BEKİR TOPALOĞLU

HÂMİD b. ABBAS

(حامد بن العباس)

Ebû Muhammed Hâmid b. el-Abbâs
(ö. 311/923)

Abbâsî veziri.

223'te (838) doğdu. Devlet hizmetine girmeden önce ticaretle uğraşıyordu. Bu alandaki yeteneği sayesinde tanındı ve 273'te (886) Vâsıt, 287'de (900) Fars eyaletiyle Basra'nın haraç ve diyâ gelirlerini tahsil etmek üzere âmil olarak görevlendirildi. Daha sonra Halife Muktedir-Billâh, askerlerin ve diğer görevlilerin maaşlarını geciktirmesi sebebiyle birtakım sosyal huzursuzluklara yol açan İbnü'l-Fu-

rât'ı azlederek yerine Hâmid'i vezir tayin etti. Vâsıt'tan Bağdat'a gelen Hâmid'e halifenin huzurunda yapılan törenle vezirlik hil'atı giydirildi (3 Cemâziyelevvel 306/12 Ekim 918). Ancak yönetimde tecrübe sahibi olmadığından halkla münasebetlerinde mevkiine yakışmayan davranışlarda bulunması diğer üst düzeydeki görevlilerce hoş karşılanmadı. Onun bu yönü halifeye anlatılarak makamın vakarını koruyamadığı ifade edildi. Halife Muktedir-Billâh da Ali b. İsmâ'nın hapisten çıkarılmasını ve Hâmid'in vekili olarak bütün divanların yönetimini üstlenmesini emretti (307/919). Bu vekâlet şekli Abbâsî Devleti'nin tarihinde ilk defa uygulanıyordu. Ali b. İsmâ kısa zamanda bütün yetkileri eline aldı ve divan reisliklerine dilediği kimseleri getirdi.

Merkezde durumunun iyice sarsıldığına gören ve günlerce halifenin huzuruna dahi çıkamayan Hâmid eski görevine iade edilmesini istedi. Bunun üzerine vezir unvanını koruyarak Bağdat, Kûfe, Vâsıt, Basra, Ahvaz, İsfahan ile Fırat nehri çevresinde bulunan yerleşim birimlerinin gelirlerini toplamak ve buraların diğer idarî işlerini yürütmekle görevlendirildi ve Vâsıt'a gitti. Ali b. İsmâ masrafları azaltmak için gayret sarfedenken Hâmid devlete daha çok gelir sağlamak için uğraştı. Bu arada Halife Muktedir'in kaldırdığı miras vergisini tekrar koydu ve halkın aleyhine bazı uygulamalar yaptı (Hüsâmeddin es-Sâmerrâî, s. 228, 294-295). Hâmid'in vergileri arttırması halifeyi memnun ettiyse de bu durum merkezde onun adına işleri yürüten Ali b. İsmâ'nın hoşuna gitmedi. Bu sırada Bağdat'ta büyük bir isyan çıktı. Vezir Hâmid'in bu olaylardan sonra 307 (919) yılında azledildiği söylenirse de bu doğru değildir. O günlerde Ahvaz şehrinde bulunan Hâmid'in merkeze gelmesiyle isyan daha da büyüdü; ancak Halife Muktedir-Billâh'ın dayısı Garîb el-Hâl bu isyanı bastırdı. Halifenin emriyle Vezir Hâmid başta olmak üzere bu olaylara sebep olmakla suçlanan bütün kumandan ve ileri gelenlerin ambarları açılıp tahılları halka satıldı; bu sayede daha önce yükselen fiyatlar düştü ve halk sakinleşti. Halife Muktedir-Billâh Hâmid'in iltizamlarını iptal etti, onun görevlendirdiği haraç memurlarını görevden aldı ve bu arazilerin yönetimini Ali b. İsmâ'ya verdi.

Bir yıla yakın bir süre Bağdat'tan ayrı kalan ve 309'da (921-22) geri dönen Vezir Hâmid b. Abbas, Mâlikî Kadısı Ebû

Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Ezdî'nin fetvâsıyla Hallâc-ı Mansûr'u öldürttü (309/922). Hakarete uğradığı için Hâmid'e içeren halifenin yakın hizmetkârlarından Müflih el-Esved, ona düşmanlığı ile tanınan hapisteki vezir İbnü'l-Furât'ın oğlu Muhassin ile iş birliği yaparak halife nezinde vezirin itibarını iyice sarstı. Bunun üzerine Halife Muktedir Hâmid'i azledip hapse bulunan İbnü'l-Furât'ı tekrar vezirliğe getirdi (Rebîülâhîr 311/Temmuz-Ağustos 923). İbnü'l-Furât, fukahanın huzurunda devlete ait malları nereye harcadığı konusunda onu muhakeme etti. Yapılan duruşmalar sonunda şehirdeki mal varlığına el konulan ve çeşitli işken celere mâruz kalan Hâmid, diğer mallarını satması için Vâsî't'a götürülürken yolda İbnü'l-Furât'ın oğlu tarafından zehirlendi ve şehre vardığında öldü (13 Ramazan 311 / 25 Aralık 923).

Hâmid b. Abbas, lâıyk olduğu için değil zenginliğinden dolayı ve devlet bütçesine katkıda bulunacağı düşünülerek vezirliğe getirilmiştir. Onun şahsiyetli ve cömert bir kimse olduğunu belirten rivayetler de vardır (İbnü'l-Cevzî, VI, 180-186). Ancak Hallâc-ı Mansûr'u öldürttüğü gibi diğer sûfilere ve özellikle İmâmîyye fırkasına karşı çok sert muamele ettiği bilinmektedir. Hâmid b. Abbas'ın özel kâtiplerinden biri İbn Mukle, hâciblerinden biri de el-Vüzerâ' ve 'l-küttâb'ın müellifi Cehşiyâr'dır.

BİBİYOGRAFYA:

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 77; Arîb b. Sa'd, *Şılatü't-Târîh't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Fazl] içinde), XI, 68-70, 73, 77-78, 79, 89, 95, 97-98; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Meynard), VIII, 273; a.mlf., *et-Tenbih*, s. 379; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 56-75, 85-87, 94-104; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 147-148, 153, 173, 180-186; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 110-113, 116-117, 139-142; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 268-269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 128-129, 130-131, 139, 140, 149; Hudârî, *Muhâdarât : Abbâsiyye*, s. 343-346; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâside de 749 à 936*, Damas 1959-60, II, 414-424; Tervîk Sultan Yûzbekî, *el-Vizâre: neşetühâ ve tetavvühâ fi'd-devleti'l-Abbâsiyye*: 132-447 h., Bağdad 1390/1970, s. 174-177; Hüsameddin es-Sâmerrâî, *el-Müessesâtü'l-idâriyye fi'd-devleti'l-Abbâsiyye*, Kahire 1403, s. 93, 119-124, 173-174, 187, 228, 294-295; Zirikî, *el-A'âm* (Fethullah), II, 161; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, III, 303-304, 309; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divânlar* (doktora tezi, 1993), İSAM Ktp., nr. 24.366, s. 217-219; L. Massignon, "Hâmid", *İA*, V/1, s. 189; a.mlf., "Hâmid", *El2* (İng.), III, 133.

MEHMET AYKAÇ

HÂMİD EFENDİ, Çivizâde Damadı

(ö. 985/1577)

Osmanlı şeyhülislâmı.

900 (1494-95) yılında Konya'da doğdu. Babası Beyşehir Kadısı Mehmed Efendi'dir. Yirmi iki yaşında İstanbul'a giderek Çivizâde Muhyiddin Mehmed, Sâdî Efendi ve Aşçizâde Hasan Efendi'den ders aldı. Bir süre Kazasker Kadri Efendi'nin tezkireciliğinde bulundu. Tahsilini tamamladıktan sonra sırasıyla Bursa'da Molla Hüseyin ve Bayezid Paşa, Kütahya'da Germiyanoglu, yine Bursa'da Ahmed Paşa medreselerinde müderrislik yaptı. 948'de (1541) İstanbul'da Dâvud Paşa Medresesi müderrisliğine getirilen Hâmid Efendi, aynı yıl Şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'ye damat oldu ve Çivizâde Damadı diye anılmaya başlandı. Hâmid Efendi, daha sonra Gebze'de Mustafa Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi; 1547'de Manisa müftüsü, ertesi yıl İstanbul'da Şehzade Medresesi'ne müderris oldu. 1549'da Şam, bir yıl sonra Mısır kadısı olan Hâmid Efendi bu arada hac farızasını ifa etti. 1553'te Ayaşofya Medresesi müderrisliğine, ertesi

yıl Bursa ve 1556'da İstanbul kadılığına, 1557'de ise Rumeli kazaskerliğine getirildi ve dokuz buçuk yıl bu görevde kaldı. Hâmid Efendi'nin kazaskerliği döneminde ilmiye mesleği kademelerinde bazı yeni düzenlemeler yapıldı. Nitekim 968 Zilhiccesinde (Ağustos 1561) "nevbet ferman olunup" medrese mezunlarının rûznâme-çe defterine kaydedilerek sıra bekleme-leri usulü getirildi. Bunun üzerine kazaskerlerin onar, bilâd-ı selâse kadılarının beşer ve öteki taht kadılarının üçer mülâzım verme usulü bir esasa bağlandı. Ancak daha sonraki yıllarda nevbet usulüne uyulmayınca 973 Şâbanında (Mart 1566) ikinci defa mülâzemet sistemine riayet edilmesi hakkında emir çıktı (Atâî, s. 243).

Sigetvar seferinden dönülürken Kanûnî Sultan Süleyman zamanındaki içki yasağının devam etmesini isteyen Hâmid Efendi'nin bu yüzden yeni padişah II. Selim tarafından görevinden alındığı rivayet edilir (Selânikî, I, 52). Sekiz yıl kadar süren mâzûliyet döneminden sonra 1574'te Ebüssüüd Efendi'nin yerine şeyhülislâm oldu. Bu görevde iken 3 Şâban 985'te (16 Ekim 1577) vefat etti ve Eyüp'te Mihrişah Vâlide Sultan Türbesi'nin kar-

Hâmid Efendi'nin *Mecmû'atü'l-fetâvâ* adlı kitabının ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Molla Çelebi, nr. 104)

